

Tuvacada Şimdiki Zaman

İbrahim Ahmet Aydemir*

Özet

Türkçenin eski dönemlerinde geniş zaman eki, aynı zamanda şimdiki zaman için de kullanılıyordu. Türkçenin tarihi gelişimi içerisinde, özellikle yüksek odaklı şimdiki zamanı karşılamak üzere şimdiki zaman yenilemeleri ortaya çıkmıştır. Bu yenilemeler, zarfîil ekleri ile ekleşik fiillerin (Postverb) zamanla gramerleşmesiyle oluşmuştur (Türkiye Türkçesindeki *-(X)yor* [*< zarfîil + yorı-r*] eki gibi). Türk dilleri ailesinin kuzeydoğu koluna mensup olan Tuvacada da şimdi zaman kategorisi için kullanılan ekler, morfepler ve birleşik yapılar vardır. Bunlar, odaklı şimdiki zaman işaretleyicileri (*-(X)p tur*, *-(X)p çor*, *-(X)p olur* gibi) ve genel şimdiki zaman işaretleyicileri (*-(X)r/-Ar*, *-Adır*, *-BİŞA:n* gibi) olmak üzere iki ana grupta ele alıp incelenebilir. Burada öncelikle Standart Tuvacadaki şimdiki zaman işaretleyicileri detaylıca betimlenecektir. Ayrıca Tuvacanın bir ağzı olan Altay Tuvacası da şimdiki zaman bağlamında incelenecektir. Böylece şimdiki zaman bağlamında Standart Tuvaca ile Altay Tuvacası arasındaki benzerlik ve farklılıklar da ortaya konulmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler

Tuvaca, Tuvacada şimdiki zaman, genel şimdiki zaman, odaklı şimdiki zaman, Altay Tuvacası.

Konu

Bu çalışmanın temel konusunu, Tuvacada *şimdiki zaman* oluşturmaktadır. Genel olarak şimdiki zaman, olayları (hareketleri, oluşları, durumları vs.) şimdiki zaman diliminde belirlemeyi ifade eden bir kavramdır (Comrie 1985: 36). Bu zaman kategorisi için Türk dillerinde morfolojik yapıları farklı olan morfepler kullanılmaktadır. Tuvacada ise şimdiki zaman, *-(X)p tur*, *-(X)p*

* Dr., Araştırmacı, Dortmund / Almanya
aydemirahmet@aol.com

olur, *-(X)p çıdır*, *-(X)p çor*, *-(X)r/-Ar*, *-VIşA:n* ve *-AdIr* gibi değişik işaretleyiciler (marker) aracılığıyla gösterilmektedir. Bu makalede, Tuvacadaki şimdiki zaman işaretleyicileri bütün yönleriyle ele alınıp, en son dilbilimsel veriler ışığında ve eş zamanlı bir bakış açısıyla incelenecektir. Bilindiği gibi Tuvaca, Türk dilleri ailesinin Kuzeydoğu koluna mensup olup, Karagasça, Hakasça, Şorca, Altay Türkçesi ve Çulım Türkçesi ile birlikte *Güney Sibiryâ Türk Dilleri* alt grubunu oluşturmaktadır (Schönig 1998: 403). Bu diller arasında Tuvaca en yakın olanı ise, Karagasçadır (Menges 1959: 640).

Bu çalışma kapsamında, öncelikle Standard Tuvacadaki¹ şimdiki zaman işaretleyicileri incelenecektir. Bunun yanında Tuvacanın bir ağzı olan Altay Tuvacası² da bu bağlamda ele alınıp irdelenecektir. Ayrıca diğer Güney Sibiryâ Türk dillerinden seçilen ilgili örnekler yardımıyla belli bir karşılaştırma zemini oluşturulmaya ve böylece söz konusu bu diller arasındaki benzerlik ve farklılıklar tesbit edilmeye çalışılacaktır.

Bu çalışmanın kuramsal temeli ve terminolojik alt yapısı, büyük ölçüde Lars Johanson'un Türkçenin görünüş-zaman sisteminin betimlenmesiyle ilgili inceleme ve araştırmalarına (1971, 1994, 1998a, 1998b, 2000, 2009 gibi) dayanmaktadır. Bunun yanında modern dilbilimin verileri ile metod ve inceleme teknikleri de bu çalışma kapsamında dikkate alınmıştır.

Kuramsal Temel

Fiziksel anlamda zaman, akıp giden bir süreç olarak tarif edilebilir. Dilbilgisel bir kategori olarak zaman ise, olayların oluş süreçleri itibarıyla zaman çizgisinde belirlenmelerini ifade eder. Bu anlamda zaman, zaman çizgisindeki belirlemenin gramerleşmiş bir ifadesi olarak da düşünülebilir (Comrie 1985: 9). Olayların zaman çizgisinde belirlenmesinde, öncelikle iki temel parametre önemli rol oynamaktadır: *konuşma anı noktası* (K noktası) ve olayın oluş süreci itibarıyla zaman çizgisinde konumlandığı yeri gösteren *belirleme noktası* (B noktası)³ (bk. Aydemir 2010: 14). Bir dilde zaman sisteminin betimlemek için, bu iki parametre temel referans noktaları olarak alınmakta ve buna göre mutlak zaman anlamında üç zaman diliminden söz edilmektedir: *geçmiş zaman*, *şimdiki zaman* ve *gelecek zaman* (Comrie 1985: 36-55). Eğer bir olayın B noktası K noktasından önce ise, geçmiş zaman; bir olayın B noktası K noktasıyla örtüşüyorsa, şimdiki zaman; bir olayın B noktası K noktasından sonra ise, gelecek zaman söz konusudur (bk. Johanson 1994: 252). Bu yaklaşım çerçevesinde şimdiki zaman, konuşma anı itibarıyla cereyan eden, yani olmakta olan olayları ifade etmektedir, yani olayın B noktası ile K noktası eş zamanlıdır. Ancak şimdiki zaman, oldukça

geniş bir kavram olarak çok değişik biçim ve türlerde karşımıza çıkabilir. Tuvaca temelinde bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- a) **Odaksıl şimdiki zaman (fokales Präsens):** En kısa tanımıyla odaksıl şimdiki zaman, bir olayın oluş sürecinin konuşma anıyla zamansal olarak örtüşmesini ifade eder; yani olayın B noktası ile K noktası eş zamanlıdır. Bu zaman ilişkisinde, K noktası referans olarak alındığından, mutlak zaman (absolute time) anlamında bir şimdiki zaman söz konusudur (Comrie 1985: 36). Johanson'a göre odaksıl şimdiki zaman, *yönelme noktası* (Orientierungspunkt) ile K noktasının eş zamanlı olmasıdır ve yönelme noktasında yüksek bir odaksıllık (Prägnanz /Fokalität) söz konusudur (1994: 255).⁴ Bu tür bir odaksıl şimdiki zaman, Standart Tuvacada örneğin *-(X)p tur* morfemiyle gösterilir, örn. *nomçup tur* '(şimdi) okuyor/okumakta'.
- b) **Genel şimdiki zaman (allgemeines Präsens):** Eğer şimdiki zaman, yukarıdaki anlamda bir odaksıllık içermiyorsa, *genel şimdiki zaman* söz konusudur. Bu tür bir zaman ilişkisi, genel olarak şimdiki zaman çerçevesinde değerlendirilse de, K noktası ("burada ve şimdi")⁵ referans olarak alınmadığından, odaksıl bir şimdiki zamandan söz etmek mümkün değildir. Odaksıl olmayan, genel şimdiki zaman aşağıdaki biçim ve türlerde karşımıza çıkabilir:
- **Süreklili şimdiki zaman (durative Gegenwart):** Odaksıl olmayan, genel şimdiki zaman, belli durumlarda süreklilik anlamı da içerebilir. Bu durumda olay, odaksıl olarak değil, uzun bir zaman dilimine yayılmış, yani sürekli bir oluş bildiren olay olarak aktarılmaktadır. Standart Tuvacada bu tür bir sürekli şimdiki zaman, *-(X)p turar* birleşik yapısıyla gösterilmektedir, örn. *nomçup turar* 'okur, okumaya devam eder'.
 - **Alışkanlık içeren şimdiki zaman (habituelles Präsens):** Bu da yine odaksıl olmayan bir şimdiki zamandır ve sadece alışkanlık olarak (her zaman, genelde) yapılan olayları aktarmak için kullanılır. Mesela Standart Tuvacada bu tür bir şimdiki zaman, *-(X)r/-Ar* ekiyle ifade edilebilir, örn. *sögle:r* '(her zaman) söyler'.
 - **Kanıtsal şimdiki zaman (inferenzielle Gegenwart):** Konuşma anı itibarıyla oluş sürecinde olan bir olay, odaksıl olarak değil de belli bazı kanıtlara dayandırılarak ifade ediliyorsa, o zaman bir kanıtsal şimdiki zaman ilişkisinden bahsedilebilir. Ayrıca bu şimdiki zaman ilişkisinde,

konusmacı sürmekte olan olayı doğrudan görmez, ancak birtakım ipuçlarına dayanarak olmakta olduğunu bildirir. Standart Tuvacada bu tür bir şimdiki zaman, *-Adlr* ekiyle gösterilmektedir (bk. 6. bölüm).

Diğer Türk dillerinde olduğu gibi, Tuvacada da şimdiki zaman değişik morfepler aracılığıyla ifade edilmektedir. Morfolojik yapıları çok farklı olan bu morfepler, sadece zaman değil, aynı zamanda *görünüş* (Aspekt) de bildirilmektedir. Bu nedendir ki Johanson Türkçedeki bu tür işaretleyicileri *görünüş-zaman* (Aspektotempus) başlığı altında değerlendirmektedir (1994). Burada görünüş kavramı, yönelme noktasından hareketle söz konusu olaya yönelen öznel bakış açılarını ifade eder (bk. Johanson 1994: 249, 1998b: 114). Johanson'un *Aspekt* anlayışına göre, Türkçede üç temel görünüş değeri vardır: a) bir olayı başlangıç sınırı ile bitiş sınırı arasında gösteren *intraterminal bakış açısı* (Intraterminalität), b) bir olayı kritik sınırı aşıldıktan sonraki safhada gözlemlemeye yarayan *postterminal bakış açısı* (Postterminalität) ve c) bir olayı kritik sınıra ulaşıldığı noktada 'topyekün olarak' yansıtan *terminal bakış açısı* (Adterminalität) (bk. Johanson 2000: 29). Bu açıdan bakıldığında, şimdiki zaman ekleri, intraterminal bakış açısı yansıtan eklerdir (Johanson 1998a: 43, 1994: 254). İntraterminal bakış açısına göre olay, yönelme noktasından (ki bu nokta K noktası ile eş zamanlıdır) hareketle oluş sürecinde, yani başlangıç ve bitiş sınırları arasında gözlemlenmektedir (Johanson 1971: 101).

Odaksıl Şimdiki Zaman

Tarihi Türk dillerinde geniş zaman olarak bilinen *-(X)r/-Ar* eki, hem odaksıl şimdiki zamanı (örn. *at-ar* 'atıyor/atmakta') hem de odaksıl olmayan, genel şimdiki zamanı (örn. *at-ar* '[her zaman/alışkanlık olarak] atar') ifade ediyordu (Johanson 2009: 93). Ancak zamanla bu ek birçok modern Türk dilinde odaksıl şimdiki zaman işlevini yitirdi ve odaksıl şimdiki zaman için birleşik yapıli biçimler kullanılmaya başlandı. İşte Standart Tuvacada da odaksıl şimdiki zaman için kullanılan morfeplerin başında, birleşik yapıli *-(X)p tur* gelmektedir (Isxakov ve Palm'box 1961: 380). Zarffil eki *-(X)p* ile ekleşik fiil (Postverb) durumundaki *turur*'un zamanla gramerleşmesiyle oluşan *-(X)p tur* biçimi, bir yandan odaksıl şimdiki zamanı gösterirken, diğer yandan intraterminal bakış açısını yansıtmaktadır. Bu ekin odaksıl şimdiki zaman biçimi olarak kullanıldığını gösteren örnekler:

- (1) *Seni saqtıp tur men.* (Anderson ve Harrison 1999: 65)
 '[Şimdi] seni hatırlıyorum.'

(2) *Xalıp tur men.* (Anderson ve Harrison 1999: 65)
‘[Şimdi] koşuyorum.’

(3) *Körüp tur sen.* (Isxakov ve Palm’bax 1961: 380)
‘[Şu an] görüyorsun.’

(4) *Qudumçuda biçi: o:ldar oynap tur* (Sagaan 2006: 193)
‘Sokakta [şu an] küçük çocuklar oynuyor.’

Standart Tuvacada $-(X)p tur$ ’un dışında, $-(X)p olur$, $-(X)p cıdır$ ve $-(X)p çor$ da odaklı şimdiki zaman işaretleyicisi olarak işlev görmektedir. Aynı şekilde zarf fiil eki $-(X)p$ ile ilgili ekleşik fiillin grammerleşmesiyle oluşan bu biçimler de hem odaklı şimdiki zamanı göstermekte hem de intraterminal bakış açısı da yansıtmaktadırlar. Ayrıca bu biçimler genelde odaklı şimdiki zaman anlamına ilaveten bazı kılışsal anlamlar da taşırlar. Buna göre $-(X)p olur$ ’da olayın “otururken” gerçekleşmesi, $-(X)p çor$ ’da olayın “yürürken” yapılması, $-(X)p cıdır$ ’da ise olayın “yatarken” gerçekleşmesi söz konusudur. Bazı örnek cümleler:

(5) *It ırlanı ırlanı xemirip cıdır.* (Sat ve Salzıηmaa 1980: 182)
‘Köpek [şu an] hırlaya hırlaya kemiriyor.’

(6) *Avazı uru:n çemgerbişa:n, çuğa:lajıp olur.* (Bergel’son ve Kibrik 1995: 397)
‘Annesi kızına bir şey yedirirken [onunla] konuşuyor.’

(7) *Malçın xoyun dağda qadarıp çor.* (Sagaan 2006: 194)
‘Çoban koyununu dağda güdüyor.’

(8) *Be:r iyi kiji kel⁶ cıdır.* (Sagaan 2006: 205)
‘Buraya iki kişi geliyor.’

Standart Tuvacada olduğu gibi, Altay Tuvacasında da şimdiki zaman, çoğunlukla birleşik yapılı biçimler yardımıyla gösterilmektedir. Standart Tuvacada odaklı şimdiki zaman biçimi olan $-(X)p tur$ ’un Altay Tuvacasındaki işlevsel karşılığı $-(X)p duru$ ’dur ve bu morfem de odaklı şimdiki zamanı gösterir, örn. *udup duru* ‘[şimdi] uyuyor.’⁷ Altay Tuvacasında $-(X)p duru$ morfeminin yanında $-(X)p coru$, $-(X)p olru$ ve $-(X)p cıdır$ biçimleri de odaklı şimdiki zaman bildirmektedir. Görünüşel açıdan kesin olarak intraterminal bakış açısı yansıtan bu birleşik şekiller arasındaki tek fark, taşıdıkları kılışsal değerlerdir; örneğin $-(X)p olru$ olayın “otururken” yapıldığını, $-(X)p cıdır$ ise “yatarken” gerçekleştiğini bildirir. Şimdi aşağıdaki örnekler yardımıyla söz konusu bu eklerin odaklı şimdiki zaman işlevini yakından görelim:

-(X)p duru:

(9) *Sen cü: dep bodap duru sen?* (Xara:t Ceçen)
‘Sen (şimdi) ne düşünüyorsun?’

(10) *Bir gışğarnı ederip corup duru. “O:y, o:l, meni cüge ederip duru sen?” de:r irgin.* (Zältin)
‘(Tilki) bir dağ keçisini takip etti. (Dağ keçisi) ona “Ey oğul, beni niye rapip ediyorsun?” dermiş.’

-(X)p olru:

(11) *“Güşğaş, güşğaş, cüge ıglap olru sen?” de:rde güşğaş ujurun a:yıtıp duru.*
“Kuşçağız, kuşçağız, niçin ağlıyorsun?” diye sorduğunda, kuşçağız sebebini söyledi.’ (Bedegelig)

-(X)p cıdr:

(12) *Şala do:p cıdrı men!* (Zältin)
‘Bayağı çok üşüyorum!’

-(X)p coru:

(13) *“Onu ci:r dep bar⁸ coru men” dep duru bör.* (Üdügür)
“Onu yemek için gidiyorum” dedi kurt.’

Genel Şimdiki Zaman

Yukarıda da vurguladığımız gibi, odaksıl şimdiki zamanın yanında bir de odaksıl olmayan, genel şimdiki zaman söz konusudur. Genel şimdiki zaman, kategorisel olarak bakıldığında yine şimdiki zaman kapsamında değerlendirilir. Ancak burada hem K noktası referans olarak alınmaz hem de yönelme noktasında hakim bir odaklılık yoktur, yani yönelme noktasında oluş sürecindeki olaya yönelik bir odaklanma söz konusu değildir. Standart Tuvacada bu tür bir genel şimdiki zaman bildiren biçimlerin başında, geniş zaman eki olarak bilinen *-(X)r/-Ar* gelmektedir.⁹ Bu ek, Eski Türkçede hem şimdiki zamanı hem de gelecek zamanı gösteriyordu; ayrıca zamansallık içermeyen anlatılarda da kullanılıyordu (Erdal 1998: 146). Johanson’a göre geniş zaman eki *-(X)r/-Ar*, Türkçenin bilinen en eski intraterminal biçimidir (1998b: 116). Standart Tuvacada da karşımıza çıkan geniş zaman eki, gelecek zamanın yanı sıra genel şimdiki zamanı da göstermektedir (bk. Aydemir 2009: 22-24). Bu ekle ifade edilen genel şimdiki zamanda önemli olan, konuşma anında olmakta olan bir olayın aktarılması değil; genelde sık sık

vuku bulan, alışkanlık olarak yapılan, genel-geçer anlamı olan olayların (ata-sözleri, darbimeseller, genel doğrular) aktarılmasıdır.¹⁰ Bazı örnekler:

- (14) *Damıraqtar çı:lğaş, xem bolur.* (Isxakov ve Pal'mbax 1961: 332)
'Su kaynakları toplanarak ırmak olur.'
- (15) *Çara:zın çıglı:ş, it totpas!* (Isxakov ve Pal'mbax 1961: 332)
'Salyasını yalamakla köpek doymaz.'
- (16) *Dañ adıp ke:ri bile, quştar ırlajı be:r.* (Şamina 1987: 103)
'Tan yeri ağarır ağarmaz, kuşlar [hemen] ötmeye başlar.'
- (17) *Qajan xar ça:rın soqsadıpsa, añnap egeley be:r bis.* (Şamina 1987: 58)
'Ne zaman karın yağması dursa, biz [hemen] avlanmaya başlarız.'

Standart Tuvacada $-(X)p$ *turar* birleşik yapısı da genel şimdiki zaman gösteren birimlerden biridir.¹¹ Bu birleşik yapı da aynı şekilde yönelme noktasında (harekete yönelik) hâkim bir odaklılık yansıtmaz, sadece süreklilik içeren bir şimdiki zaman bildirir. Örnek cümleler:

- (18) *Kijiler eki ajılda:rğa, darğalar amırap turarlar.*
(Bergel'son ve Kibrik 1995: 386)
'İnsanlar/işçiler iyi çalışınca, patronlar sevinirler.'
- (19) *Mejegeyde Düşpek-Xuurak dep ham kiji çurttap turar.*
(Sagaan 2006: 198)
'Mejegey'de Düşpek-Huurak adında bir şaman (kişi) yaşar.'

Tuvacanın biz ağız sayılan Altay Tuvacasında da genel şimdiki zaman için kullanılan değişik biçimler vardır. Bunların başında, geniş zaman eki olarak bilinen $-(X)r/-Ar$ gelmektedir. Bu ek, K noktasının referans olarak alındığı odaklı şimdiki zamanı değil, genel şimdiki zamanı gösterir ve tabiatı gereği intraterminal bir perspektif yansıtır. Ayrıca burada şunu da belirtmek gerekir ki $-(X)r/-Ar$ ekinin genel şimdiki zaman gösterdiği durumlarda, çoğunlukla bir kipsellik (Modalität) anlamı da söz konusu olabilir (Aydemir 2009c: 24). Örnekler:

- (20) *Adam me: ğayın na da:nda buru: cive a:ytı:rlı?* (Zältin)
'Babam bana neden hep sadece yanlış şeyler söyler?'
- (21) *Sen bar xüre:niñ curağayçı sançızın sura! Ollar dıvar.* (Arji)
'Sen bütün manastırların astrolog ve matematikçilerine sor! Onlar bulur.'
- (22) *Xa:n gelir. Düşer de:rde: "Ö:mbe giji düşbes" didi.* (Xara:t Ceçen)
'Han gelir. İnmek isteyince: "Evime insan inmez" dedi.'

(23) *Biçezi mcalğan soŋga:r ulu: da mca:r.* (Erinçin)
'Küçüğü yaptıktan sonra, büyüğü de yapar.'

Altay Tuvacasında birleşik yapılı $-(X)p$ *durur* da genel şimdiki zamanı göstermektedir. Bu birleşik biçim, Standart Tuvacadaki $-(X)p$ *turar*'ın işlevsel karşılığıdır ve odaksız $-(X)p$ *duru* biçimine içeriksel bir karşıtlık (Opposition) oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle, $-(X)p$ *duru* ile $-(X)p$ *durur* arasındaki temel fark, odaklılıktır, örn. *ıglap duru* 'ağlıyor' : *ıglap durur* 'ağlar' (Aydemir 2009a: 48). Genel şimdiki zaman gösteren $-(X)p$ *durur*, aynı zamanda görünüşsel açıdan da intraterminal bir perspektif yansıtmaktadır ki, bu perspektif, bir olayı başlangıç sınırı ile bitiş sınırı arasında gözlemlemeye imkan verir. Bu birleşik yapının zaman ve görünüş işlevini aşağıdaki örnek cümlede görmek mümkündür:

(24) *O:l oylap durur, oylap durur, celbege süriüp durur.* (Moncho:r)
'Oğlan kaçar, kaçar, cadı onu takip eder.'

Sürekli Şimdiki Zaman İşaretleyicisi $-BIŞA:n$

Tuvacada genel şimdiki zaman için kullanılan eklerden biri de $-BIŞA:n$ 'dir ve bu ek, Türk Dünyası içerisinde sadece Tuvacada ve Karagaşçada görülmektedir.¹² $-BIŞA:n$ biçimi, Standart Tuvacada hem bir zaman işaretleyicisi (finiter Prädikator) hem de bir zarffiil eki olarak işlev görürken Karagaşçada sadece zaman işaretleyicisi olarak kullanılır (Schönig 1998: 413, Aydemir 2009a: 95). Bu biçim, Tuvacanın bir ağız olan Altay Tuvacasında ise sadece zarffiil eki olarak karşımıza çıkmaktadır. Biz bu makalede, $-BIŞA:n$ ekini sadece bir şimdiki zaman işaretleyicisi olarak, yani temel cümlelerdeki işlevi açısından ele alacağız. Ekin zarffiil işleviyle ilgili irdelemeler için bk. Aydemir 2009a: 95-98.

Ünsüzle biten fiil köklerinden sonra $-pIŞA:n$ veya $-bIŞA:n$, ünlüyle biten fiil köklerinden sonra $-vIŞA:n$ ve $/m/, /n/, /ŋ/$ ünsüzlerinden sonra ise $-mIŞA:n$ şeklinde karşımıza çıkan bu ekin morfolojik yapısı ve oluşumu hakkında Türkoloji literatüründe değişik ve tartışmalı görüşler vardır. Mesela Isxakov ve Pal'mbox, $-BIŞA:n$ biçiminin $-mIŞ$ ve $-GAN$ eklerinin birleşiminden oluştuğunu ileri sürmektedir (1961: 337). Şamina da bu görüşü paylaşmaktadır (1987: 87). Ancak ekin oluşumu, her şeyden önce $-mIŞ$ ekiyle açıklanamaz. Bunun iki nedeni vardır: Birincisi Tuvacada iki ünlü arasındaki $/ş/$ sesi, $/j/$ sesine dönüşmektedir (örn. *ujup < uş-*) ve bu nedenle iç sesteki $/ş/$ sesini açıklamak zordur. İkincisi ise, $-BIŞA:n$ eki görünüşsel olarak intraterminal bir bakış açısı yansıtırken, $-mIŞ$ eki kesinlikle postterminal bir perspektif ifade etmektedir (Aydemir 2009a: 95). Menges ise -

BIŞA:n biçiminin, “sürekli şimdiki zaman” (*Praesens continuativum*) gösterdiğini belirtmekte ve ekin oluşumunu *-(X)p-id-a-yat-qan* (zarffiil eki +ekleşik fiil + zarffiil eki + ekleşik fiil + geçmiş zaman işaretleyicisi) biçiminde açıklamaktadır, örn. *ajıldavışa:n (-mân)* < *ajil-da-p-id-a-yat-qan (-mân)* ‘hâlâ çalışmaktayım’ (1959: 665). Menges’in bu analizi, dil(bilim)sel olgular ve ses değişimleri dikkate alındığında en doğru yaklaşımdır.

Standart Tuvacada *-BIŞA:n* eki, odaklı bir şimdiki zaman değil, süreklilik içeren genel bir şimdiki zaman göstermektedir ki biz bunu *sürekli şimdiki zaman* olarak da nitelendirebiliriz. Buna göre olay, geçmiş zaman diliminde başlamış, ancak konuşma anı itibarıyla hâlâ devam etmektedir ve muhtemelen belli bir süre de devam edecektir, örn. *ö:renmişa:n men* ‘hâlâ öğreniyorum’, *ajıldavışa:n men* ‘hâlâ çalışıyorum’ (Aydemir 2009a: 98). Birincil işlevi sürekli şimdiki zaman olan *-BIŞA:n* eki, aynı zamanda görünüşel açıdan da intraterminal bir bakış açısı yansıtmaktadır. Bu bakış açısına göre olay, başlangıç ve bitiş sınırı arasında, yani süreç safhasında gösterilir. Ekin bu zaman ve görünüş işlevini, aşağıdaki örnekte daha yakından görebiliriz:

(25) *Men kettinbişa:n men, men dıranbişa:n men.*

(Bergel’son ve Kibrik 1995: 398)

‘Ben hâlâ giyinmekteyim, ben hâlâ taranmaktayım.’

Kanıtısal Şimdiki Zaman İşaretleyicisi *-AdIr*

Standart Tuvacada kullanılan bir başka şimdiki zaman işaretleyicisi de, *-AdIr* morfemidir. Morfolojik açıdan bakıldığında, zarffiil eki *-A* ile *turur* birimlerinin birleşmesiyle oluşan bu morfem, odaklı bir şimdiki zaman değil, kanıtısalığa (Inferentialität) dayanan bir şimdiki zaman göstermektedir (Schönig 1998: 413). Bu zaman ilişkisine göre, konuşma anı itibarıyla oluş sürecinde olan bir olay, belli bir ipucuna veya kanıtı dayandırılarak aktarılmaktadır.¹³ Isxakov ve Pal’mbox’a göre *-AdIr* eki, şimdiki zaman diliminde cereyan eden, ancak “konuşmacı tarafından doğrudan görülmeyen” olayları aktarmaktadır (1961: 383).¹⁴ Aynı şekilde Menges de bu ekin, “konuşmacının olmadığı bir ortamda” cereyan etmekte olan olayları ifade ettiğini ve sadece 3. teklik kişiyle kullanıldığını belirtmektedir (1959b: 665). Ekin bu işlevine aşağıdaki cümle örnek olarak verilebilir:

(26) *Ejik aqşında bir-le çüve da:jı dıynalı-dır.*

(Isxakov ve Pal’mbox 1961: 385)

‘Kapı önünde (herhangi) bir gürültü/ses duyuluyor [= Duyduğum kadarıyla bir şey oluyor.’

Şimdiki zaman işaretleyicisi *-AdIr*, aynı zamanda Altay Tuvacasında da karşımıza çıkmakta ve yine odaklısı olmayan, genel şimdiki zaman bildir-mektedir. Ancak Tuvaca ağızda bu ek, Standart Tuvacadaki işlevinden farklı olarak, sürekli şimdiki zamanı göstermektedir; yani burada, sık sık/her zaman/genelde/alışkanlık olarak yapılan olayların anlatımı söz konusudur, örn. *didri* '[genelde] (öyle) derler', *a:ytıydri sen* 'söylersin' (Aydemir 2009a: 70). Ekin bu sürekli şimdiki zaman işlevini aşağıdaki örneklerde görebiliriz:

(27) “*Anğırlıg şıngırlıg a'ttı muñgaş ay da cıl da cer cerleydri sen. U:n artında giji ay da cıl da a:rğanda arın şırayı bağıwa:n da ganca:rıl?*” *dep duru.* (Deptegen)

“Çingirtılı, şingirtılı ata bindikten sonra aylarca, yıllarca dışarda kalıyorsun. Ondan sonra geride kalan kişi, aylarca, yıllarca hasta olduğundan, nasıl yüzü solgun ve bitkin olmamış olsun?” dedi.’

(28) *Sarıg Şo:qar doğtay düjerde cambı düb sirlep durdu, didri*(Şaralday) ‘Sarı benekli (at) aniden durunca, dünya sallandı, derler.’

Sonuç

Bu çalışmada, Türk dilleri ailesinin kuzeydoğu koluna mensup olan Tuvacada şimdiki zaman kategorisi Lars Johanson’un görünüş-zaman kuramı temelinde yeniden betimlenmiştir. Bu bağlamda hem Standart Tuvaca hem de onun bir ağızı sayılan Altay Tuvacası incelenmiştir. Şimdiki zaman, odaklısı şimdiki zaman ve genel şimdiki zaman olmak üzere iki ana grupta ele alınmıştır. Odaklısı şimdiki zaman, bir olayı “şimdi ve burada” noktasında, yani konuşma anı noktasında belirleyen gösterimsel bir kategoridir. Bu tür bir odaklılık içermeyen şimdiki zaman türleri ise genel şimdiki zaman kapsamında değerlendirilmiştir. Diğer yandan şimdiki zaman, görünüş kategorisiyle de yakın ilişkilidir ve bu açıdan bakıldığında bariz olarak intraterminal görünüş perspektifi yansıtmaktadır. Bu intraterminal bakış açısı da bu makale çerçevesinde söz konusu edilmiştir. Modern Türk dillerinin birçoğunda olduğu gibi, Tuvacada da şimdiki zamanı gösteren değişik ekler, morfepler ve birleşik yapılar vardır. Bu bağlamda ilk olarak, *-(X)r/-Ar* geniş zaman ekinin genel şimdiki zaman işlevi ve görünüşsel değeri detaylıca ele alınmıştır. Bunun yanında yüksel odaklılık içeren şimdiki zaman yenilemeleri olan *-(X)p tur*, *-(X)p çor*, *-(X)p olur* ve *-(X)p cıdır* ayrıntılı olarak betimlenmiştir. Ayrıca sürekli şimdiki zaman bildiren *-BIŞA:n* eki ile kanıtsal şimdiki zamanı gösteren *-AdIr* eki de bu çerçevede incelemeye tabi tutulmuştur.

Açıklamalar

- ¹ Burada Standart Tuvaca terimi, Rusya Federasyonu'na bağlı Özerk Tuva Cumhuriyeti'nin resmi (yazı) dili anlamında kullanılmaktadır.
- ² Altay Tuvacası, Tuvacanın bir ağızdır ve halen Moğolistan'ın en batı noktasında yer alan Bayan Ölgüy ilinin Cengel kasabasında yaşayan Tuvalar tarafından konuşulmaktadır (bk. Aydemir 2009a: 16, Aydemir 2009b: 1).
- ³ Burada *belirleme noktası*, *Lokalisierungspunkt* terimi anlamında kullanılmaktadır (bk. Johanson 1994: 252).
- ⁴ Johanson'un görünüş yaklaşımına göre, 'burada ve şimdi' (*hic et nunc*), odaklıl şimdiki zamanda temel parametre olarak kabul edilen *birincil gösterimli yönelme noktasını* (primärdeiktische Orientierungspunkt) oluşturmaktadır (1994: 250).
- ⁵ Johanson bu kavramı *hic et nunc* olarak ifade etmektedir (1994: 250).
- ⁶ *kel çıdır < kelip çıdır*.
- ⁷ Altay Tuvacasında hem *odaksıl şimdiki zaman* hem de *odaksıl geçmiş geçmiş zaman* için $-(X)p$ *dur* morfemi kullanılmaktadır. Aynı morfolojik yapıya sahip bu iki ek arasında bazı vurgusal farkların olup olmadığı meselesi, araştırılması gereken önemli bir konudur (bk. Aydemir 2009a: 47).
- ⁸ *bar coru < barp coru* (Tuvacada /r/ sesiyle biten fiil köklerine $-(X)p$ zarfıil eki geldiğinde, fiil kökündeki /r/ sesi düşer).
- ⁹ Standart Tuvacada $-(X)r/-Ar$ ekinin hem şimdiki zaman hem de gelecek zaman işlevi vardır (Isxakov & Pal'mbax 1961:386). Aynı zamanda bu ek, hem Standart Tuvacada hem de Altay Tuvacasında belli bir kipsellik (Modalität) de içermektedir. Ekin bu kipselliğiyle ilgili irdelemeler için bk. Aydemir 2009c: 24.
- ¹⁰ Johanson genel-geçer anlamlı olayları ifade eden bu tür şekiller için "ucu açık şimdiki zaman" (open presentness) ifadesini kullanmaktadır (bk. Johanson 2000: 92)
- ¹¹ Standart Tuvacada $-(X)p$ *olur*, $-(X)p$ *çıdır* ve $-(X)p$ *çoru:r* birleşik yapıları da aynı türdendir.
- ¹² Bu ek, Karagasçada $-V\dot{I}A:ng\dot{A}$ biçiminde karşımıza çıkmaktadır (bk. Rassadin 1978: 178).
- ¹³ Türkiye Türkçesinde böyle bir şimdiki zaman ilişkisi, prensipte yine $-(X)yor$ ekiyle ifade edilir; ancak kanıtsallık anlamını pekiştirmek için cümlede mutlaka bir zarfın (*herhalde, kesin* gibi) olması gerekmektedir, örn. *Herhaldekesin Ali geliyor* (burada konuşmacı Ali'yi kapı ziline basışından tanımaktadır).
- ¹⁴ Standart Tuvaca $-AdIr$ biçimi, işlevsel olarak Karagasça $-AdIr(I)$ biçimine oldukça benzerdir, örn. *Uruğ ıgla:drı* 'Çocuk (herhalde) ağlıyor' (Rassadin 1978: 203).

Kaynaklar

- Anderson, Gregory D. S. ve K. David Harrison, (1999). *Tyvan*. Languages of the World/Materials 257. München: Lincom-Europa.
- Aydemir, İbrahim Ahmet (2006). "Über Finitformen im Altai-Tuwinischen". Marcel Erdal ve Irina Nevskaya (Haz.) *Exploring the Eastern Frontiers of Turkic*. (Turcologica 60.) Wiesbaden: Harrassowitz. 1-10.
- _____ (2009a). *Konverbien im Tuwinischen. Eine Untersuchung unter besonderer Berücksichtigung des Altai-Dialekts*. (Turcologica 80.) Wiesbaden: Harrassowitz.

- _____ (2009b). “Altay Tuvaları – Altaylar’da Unutulmuş Bir Türk Halkı”. *Bilig, Sosyal Bilimler Dergisi* (Journal of Social Sciences of the Turkish World) 48: 1-12.
- _____ (2009c). “Zum Aorist im Altai-Tuwinischen”. Éva Á. Csató, Gunvald Ims, Joakim Parslow, Finn Thiesen ve Emel Türker (Haz.) *Turcological Letters to Bernt Brendemoen*, Oslo: Novus Press. 21-29.
- _____ (2010). *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Bergel’son, M. B. ve Kibrik, A. A. (1995). “The system of switch-reference in Tuva. Converbial and masdar-case forms”. Martin Haspelmath ve Ekkehard König (eds.) *Converbs in cross-linguistic perspective. Structure and meaning of adverbial verb forms– adverbial participles, gerunds, empirical approaches to language typology* 13. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 373-414.
- Comrie, Bernard (1985). *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Erdal, Marcel (1998). “Old Turkic”. Lars Johanson ve Éva A. Csató (eds.) *The Turkic languages*. London: Routledge. 138-157.
- Isxakov, F. G. ve A. A. Pal’mbox, (1961). *Grammatika tuvinskogo jazyka. Fonetika i morfologija*. Moskva: Nauka.
- Johanson, Lars (1971). *Aspekt im Türkischen. Vorstudien zu einer Beschreibung des türkeitürkischen Aspektsystems*. Studia Turcica Upsaliensia 1. Uppsala: Almqvist ve Wiksell.
- _____ (1994). “Türkeitürkische Aspektotempora”. Rolf Thieroff ve Joachim Ballweg (eds.) *Tense systems in European languages*. Tübingen. 247-266.
- _____ (1998a). “The structure of Turkic”. Lars Johanson ve Éva A. Csató (eds.) *The Turkic languages*. London: Routledge. 30-66.
- _____ (1998b). “History of Turkic”. Johanson, Lars ve Csató, Éva A. (Haz.) Lars Johanson ve Éva A. Csató (eds.) *The Turkic languages*. London: Routledge. 81-125.
- _____ (2000). “Viewpoint operators in European languages.” Dahl, Östen (Eds.) *Tense and aspect in the languages of Europe*. Berlin ve New York: Mouton de Gruyter. 27-187.
- _____ (2009). “Türk Dillerinde Odaksıl Şimdiki Zaman İşaretleyicisi ve Kıbrıs Türkçesinde Eksikliği”. *bilig, Sosyal Bilimler Dergisi* (Journal of Social Sciences of the Turkish World) 49: 93-100.
- Menges, Karl Heinz (1959). “Das Sojonische und Karagassische”. Jean Deny vd. (Haz.) *PhTF I*. 640-670.
- Rassadin, V. I. (1978). *Morfologija tofalarskogo jazyka v sravnitel’nom osveşçenii*. Moskva: Nauka.
- Sagaan, Nonna (2006). “The use of case forms in Tuvan spatial constructions”. Marcel Erdal ve Irina Nevskaya (eds.) *Exploring the Eastern Frontiers of Turkic*. (Turcologica 60.) Wiesbaden: Harrassowitz. 193-210.
- Sat, Ş. Ç. ve E. B. Salıymaa, (1980). *Amğı tva literaturhug dl*. Kyzyl.
- Şamina, Lyudmila A. (1987). *Vremenie polipredikativnye konstrukcii tuvinskogo jazyka*. Novosibirsk.
- Schönig, Claus (1998). “South Siberian Turkic”. Lars Johanson ve Éva A. Csató (eds.) *The Turkic languages*. London: Routledge. 403-416.

The Present Continuous Tense in Tuvan

İbrahim Ahmet Aydemir*

Abstract

In old Turkish the present tense suffix was also used to mark the present continuous tense. During the historical development of Turkish, renewals happened in the continuous tense in order to mark the focal present continuous tense. These were formed in time through the grammarization of adverb-verb suffixes and postverbs (as in the *-(X)yor* [*< adverb-verb + yori- ν*] suffix in Turkish as spoken in Turkey). Tuvan, which belongs to the northeastern branch of the Turkish language family, also includes suffixes, morphemes and compound structures used to mark the present tense. These can be divided into two main categories: focal present continuous tense markers (such as *-(X)p tur*, *-(X)p çor*, *-(X)p olur*) and general present continuous tense markers (such as *-(X)ri-Ar*, *-Adır*, *-BİŞA:n*). This study first describes in detail the continuous tense markers in Standard Tuvan. It also analyzes Altai Tuvan from the perspective of the continuous tense. In this way, the study aims to demonstrate the similarities and differences in this regard between Standard Tuvan and Altai Tuvan.

Keywords

Tuvan, continuous tense in Tuvan, general present continuous tense, focal present continuous tense, Altai Tuvan.

* Dr., Researcher, Dortmund / Almanyaya
aydemirahmet@aol.com

Настоящее время в тувинском языке

Ибрахим Ахмет Айдемир*

Аннотация

В древние времена в тюркском языке окончание переходного времени использовалось и для настоящего времени. В историческом развитии турецкого языка для выражения настоящего времени возникли обновления настоящего времени. Эти обновления возникли путем грамматизации окончаний местоимений-глаголов и пост-глаголов (Postverb) (подобно окончаниям *-(X)yor* [*<местоимение-глагол + yori-r*] в турецком языке). В относящемся к северо-восточной группе тюркской семьи языков тувинском языке имеются окончания, морфемы и сложные конструкции для выражения категории настоящего времени. Они могут быть рассмотрены по двум основным группам: указатели настоящего времени (как *-(X) p tur*, *-(X) p çor*, *-(X) p olur*) и указатели переходного настоящего времени (как *-(X) r/-ar*, *-Adlr*, *-BIŞA:n*). В статье подробно описаны указатели настоящего времени в стандартном тувинском языке. Также рассмотрен алтайский диалект тувинского языка в контексте настоящего времени. Таким образом, показаны сходства и различия между стандартным тувинским языком и алтайским диалектом тувинского языка в контексте настоящего времени.

Ключевые слова

тувинский язык, настоящее время в тувинском языке, настоящее время, переходное настоящее время, алтайский диалект тувинского языка.

* доктор, исследователь, Дортмунд / Германия
aydemirahmet@aol.com